

TOLKIEN J. R. R., Eratzunen jauna, Eraztunaren elkarte

Itzultz.: Agustín Otsoa Eribeko Landa

Txalaparta, 2002

Karlos DEL OLMO

Hizkuntza guztiek izaten dituzte une gogoangarri halako batzuk. Euskarak eta euskal literaturak ere helduaro moduko bat erdietsi dute liburu hau plazara etorrita. Euskal irakurleek euskaraz bizi dezakete unibertso irudimenezko bezain mendebaldeko mitologian oinarritu hori.

1997. urtean 25.000 ingelesek erantzun zioten BBC erakundek antolatutako inkesta bati. Ondorioa argi-argia izan zen: J. R. R. Tolkienen *Eraztunen Jauna* liburua XX. mendeko libururik onena da. Beste inkesta eta zerrenda batzuk eratu dituzte han-hemenka irakurleen iritzia biltzeko. Guztietan agertu da Tolkienen liburua. Ez, ordea, unibertsitateetan egiten diren liburu unibertsalen zerrendetan.

Hirurogei urte baino gehiago joan dira Tolkienek *Hobbit* liburua plazara ekarri zuenetik. Umeentzako istorio fantastiko horrek abiatzeko agindua eman zion egun munduan ezagun-ezagun egin den unibertso bati, milioika lagunek eraten duten lagundia berezi bati. Irakurleria horrek Tolkienen unibertsuaren inguruko guztiak hartzen ditu egarriz: pelikulak, biografiak, musika, rol jokoak, kartak eta hainbat eta hainbat liburu nobelen edukiak azaltzekoak edo osatzekoak. Buruz erreztatzen dituzte pasarteak, konbentzioak eraten, web gune ugari bai ugari abiarazten, liburuetan alpatutako hizkuntzen gramatikak eta hiztegiak lantzen... Zergatik horrenbeste zarata liburu batzuen inguruan? Esango dute, gero, irakurtzen ez dela! Tolkienen obrak ederto erakutsi du jakinduria, filosofia, mi-

toak, hizkuntz jokoak eta abentura erabilita milioika lagunek irakurteko moduko liburuak sor daitezkeela. Aspaldion, beste horrenbeste jaso da Harry Potter-en inguruko liburuekin. Zer dute, beraz, Oxfordeko irakaslearen obrek? Tolkien linguista zen, giza hizkuntzak maite zituen, poliglota izan ez ezik, hizkuntza berriak asmatzen ere zituen, ipuin kontalaria trebea genuen, filologo itzaltsua, pipatzailea, naturazalea, garai hartako totalitarismoen aurkakoa...

Batzuek diotenez, haren liburuen arrakastaren oinarria datza halako fantasia zehaztu eta sinesgarriak sortzea, zenbaterainokoak non benetakoak diruditen. Bestelako mundu bat, baina ez arrotzegia; hurbila, baina ez hurkoegia. Bestetzuen iritziz, irakaslearen lanek bizi gauza garrantzizkoak dituzte langai: eginbeharra, leialtasuna, laguntasuna, maitasuna, natura, artea, heriotza eta, oroz gain, nagusi, itxaropena. Ez da falta dioenik gizaki modernoari mito, jainko, heroi, gesta, sinesmen eta balentria berriak eman zizkiola, eguneroko mundu hitsean nekez topatzen dena.

John Ronald Reuel Tolkien dute beste aditu batzuek Goi Fantasia generoaren sortzailetzat. Hark sortutako lurraldea lehena izan zen egun beste idazle askok eta askok eratzen, erdietsi gura izaten dituzten mundu asmatu horietan, "errealitatearen barne sendotasuna" bilatzen duten unibertso berrietan. Iritziak iritzi, ezin ukatuzkoa da Fantasia munduaren bozeramalea izan zenik. Izan ere, mundu arriskutsua da, mapa eta gidari trebeen beharra dituen. Tolkien dugu sormenezko erresumarako enbaxadorerik egokiena. Haren liburuen barnera doan irakurlea, ibilbide osoa betetzen badu, sekulan ez da lehengo bera itzuliko jardunaldi zoragarri horietatik.

Azken buruan, Tolkienek berak esan legez, fantasia gizakiaren jarduera berezkoetako bat da. Ukatzerik ez, fantasia sortzailearen oinarria da munduko gauzak eguzki argitan agertu bezalakoxeak izatea, onartzea geuk definitzen dugula zeintzuk diren gertaerak eta zeintzuk ez, beraz, horrelako gertaerak esklabo garen ala ez. Agidanean, gizakiok apoak gizakietatik bereizten ez balekitez, inoiz ez ziren asmatuko apo-printzeen gaineko ipuinik.

Gaur egun, industriaren esku hartzeak, kultura ikuskizun huts bihurtzeko joerak eta publizitatearen oldarrak hitzei magia eta indarra kendu dizkiete. Eta horrexek egiten du erakargarriago, oraindik, Tolkienen mundua, berben xarma berreskuratzen digulako.

Tolkienek hauspo berria eman zion fantasiazko literaturari, lehendik ere oso indartsua zen arren, *fantasy* deritzon saila abian jarri zuelako. Eta egun, irakurle askorentzat, Fantasiaz berba egiteak Tolkienaren moduko literatura harira ekartzea dakar. Tolkienekin jatzakoa harrigarria inondik inora: literaturaren azterketa eta historia askotan ia ez da alpatzen edo aipu ia zeharrekoak baino ez ditu izaten. Literatura serioaren kanonetan ere nekez jasotzen da. Baina, liburu irakurri-irakurria da, salduenetako bat azken hogeita bost urteotan. Hizkuntza askotara itzulia. Literaturaren kontraesanak!

Zer dela eta mundu honetako tradizioak, folklorea eta mitoak oinarri dituen liburu sail bat unibertso paralelo indartsu baten sortzailer izan eta irakurleak ia benetakotzat jo? Nolako arketipoak jasotzen ditu orriotan berehala irakurle askoren atxikimendua eta identifikazioa lortzeko? Zergatik hain erakargarri horrelako heroi eta gaiztoak?

Kontaeraren estilo mitikoak, ezbairik gabe, izugarri laguntzen du. Arketipoak arketipo, ezin ukatuzko da irakurle bakoitzak lotuko duela Sauron, gaizkiaren ugazaba, gorroto gehien duen benetako pertsonaiaren batekin. Eta, izango ote da *hobbit* txiki baina kemen-tsu bezain zalantzati edo *elfo* eder batekin identifikatzea baino gauza errazagorik, samurragorik! Eta ez beza inork pentsa, inondik ere, mutilen eta gizonen kontua denik! Ezta hurrik eman ere. Neskak eta emakumeak erruz biltzen dira eraztunaren gizaldeetara.

1955. urtean *Eraztunen Jauna* trilogiako azken aleak argia ikusi zuenean, W. H. Auden poetak adierazi zuenez, Tolkienen lana Miltonen *Paradisu galdua* lanaren pareko erraldoi lana zen. Beste kritikari batzuek, ordea, "gazteentzako zabortzat" jo izan dute egun arte ere. Kritika norabidez aldatzen hasita dagoen arren, unibertsitateetan liburu gaitzesten dute sinplea eta erreakzionarioa izatearren. Egia esan, literatur adituen nahiak eta irakurleenak ez datoz bat fantasiazko literatura mundu honi dagokionez. Borges bai, Tolkien ez. Horretara laburbildu ohi da kinka.

Segur aski, kritikari gehienek ez dute ulertzen irakurle askorentzat *Eraztunen Jauna* saila kontakizuna baino gehiago dela. Irudi-menezko mundu baterako sarrera dela. Antza, fantasiaren eta zientzi fikzioaren artean dagoen genero honetan egin den unibertsorik koherenteena dugu hemen. Egungo irakurleak Dante berritu baten Zerua eta Infernua topatuko ditu. Moral unibertsal moduko baten mapa kolektiboa, paisaia sakon eta zehatza. Ia benetako mundua

baino errealago dirudien lainozko mundu bat. Ulertzekoa da zaletasuna, azken batean, mundu hori, zailtasunak zailtasun, erraz ulertzeko modukoa da, kontrolpean izan dezakete, benetakoa ez bezala.

Tolkienen esanetara jota, fantasia sortzen duen idazleak adimenak harrapa dezakeen bigarren mundu moduko bat sortzen du. Mundu horretan egilearen kontakizuna egia da: mundu berri horretako arauekin bat dator. Irakurleak, ondorioz, barruan den bitartean, sinetsi egiten du. Egun, horrelako mundu sekundarioei errealitate birtual esaten diogu. Ondo jabetuta zegoen irakaslea horrelako munduak eratzeko ñabardura eta teknika zehatzak eta landuak behar direla, halako *elfo* arte moduko bat.

Eta zer esan hark asmatutako *elfo* hizkuntzen gainean? Filologoa eta hizkuntza anglosaxoietako aditua izanik, asmaziozko hizkera horiek oso sinesgarri eta erro sendokoak dira. Zenbateraino eta egun hainbat zalek hizkuntza eta runazko alfabeto horietaz ballatzera heltzeraino.

Ederto lortu zuen John Ronald Reuel Tolkienek helburu nagusia, alegia, irakurlea istoriora sartzea eta bere-bere egitea. Horra hor zergatik diren liburu honetan garrantzizko topografia, *elfo*en ikuspegi ekologista, herri horien guztien kulturen deskribapenak. Zenbat arbaso zerrenda, zenbat genealogia asmatua!

Lan erraldoi hori prestatzerakoan, Tolkienek diagramak, mapak, ilargi faseen koadroak, pertsonaiek ibilitako tarteen zerrendak paratu zituen. Denek helburu bera: mundu koherentea sortzea. Baina, ezarri-ezarian, irakurleak berak ere hegiago eskatzen hasi ziren berehala: geografia osoa, gramatika elfotarrak, musikak, floraren gidaliburuak, hango erresumaren egitura politikoen azalpena...

Unibertso asmatuko izenak ezarri dizkiete pertsona, animalia, denda eta gauza benetakoel. Eromen moduko bat lehertu zen joan den mendeko hirurogelgarren urtetik aurrera: elkarreak, jaiak... Dendena azken urteotako pelikula eta *merchandising* erraldoitaraino heldu arte.

Arrakastaren giltza fantasiaren eta zientzi fikzioaren artean egoitea ote? Bi genero horiek, jakina, bestelako munduak sortzea eta egituratzea dute kezkatzat. Horrelako mundu bitxiak, ondo asmatu-rik egonez gero, irakurlea erakarri ez ezik, zurrupatu egiten dute,

amaraun moduko baten itsasten. Genero gutxi baloratuak izanda, zabalkunde handia lortzen dute, aldez eta itxuraz, irakurleak errealitate bestela programatzeko aukera izaten duelako. Batzuek diotenez, mendekotasun moduko bat sortu ohi du horrelako literaturak. Egungo ordenadoreek sortutako mundu birtual gehienek Tolkienen paisaiak dituzte gurasotzat.

Azkenean, bidaia inizatiko baten hasiera moduko bat ere aurkezten digu lehenengo liburuak. Patuak hartaraturik, gizaki arrunta heroi bihurtuko da, nahitaez. Eta behin bideari ekinez gero, atzera itzulita ere, ezer ez da berdina izango. Hilkortasunaren oinarria, giza aberearen patua. Edo *elfoen* erdi hilezkortasun astuna.

Fantasia literarioak, beraz, gauza arruntei gandua kentzen die eta umeen begien aurrean izaten duten dirdira hastapenezkoa eransten berriro. Arte fantastikoak gure leihoko kristalak garbitu eta mundu argi berri batez ikusteko parada eskaintzen digu.

Fantasia, egilearen ustez, lurralde arriskutsua da, segadak baitauzka inozoentzat eta ziegak ausartientzat. Lurralde zabala, handia, sakona da fantasia. Hainbat izaki eta piztiaren egoltza da; itsasoek bazter mugagabeak dituzte, zeruak beti egoten dora izartsu. Haren ederrak lilura sortzen du eta arriskutsu da, hain suertez, bertan poza eta tristura ohi baino zorrotzagoak direlako. Lurralde hori ezagutzen duzula uste baduzu ere, haren handiak gogoa eta mingaina lotuko dizkizute: ballara mugaezin hori ezin deskribatuta geratuko zara.

Erresuma fantastikoan dagoela, bidaiariak ez du itaun larregi egin behar, atea itxita giltzak betiko desager daitezkeelako. Egia esan, gizaki arruntaren ibilgua eta fantasiako izakiena paralelo joan daitezke, inoiz ere elkar topatu gabe. Bestaldekoek segur aski ez dute gauza handirik galduko gu ezagutu barik. Baina, ai gure zoritxarrekoak! Gure bizitza gezagoa izango da haien gauzetan nahasteke.

Orriak eta orriak eman ditzakegu fantasia gora eta behera. Nekez, baina. Asmazioa atzitu daitekeen arren, deskriba ezina da. Hari batek lotzen ditu, ez dago ukatzerik, magia —adur on eta txarrak— eta fantasia. Baina fantasiaren magia ez da artificio hutsa. Urrezko araua bete behar da, halere: inoiz ere magiaren barrerik ez egitea literatura fantastikoan.

Fantasiaren, hau da, horrelako literaturaren oinarrian, giza hiz-

kuntzen nolakotasun bat dago: adjektibatzeko, kalifikatzeko ahalmena. Gizakiak zeru urdina ikusten duenean, zerua ikusten du, jakina, baina kolore urdina, independentea, ere bai. Horra hor arma izugarri bat: gauzei adjektiboak eranstea. Adjektiboa izan daiteke lilura klaserik indartsuena. Ez da zertan harrizterik: liluramenduak adjektibo berezi moduko bat dira magiaren esaldian. Edo alderantziz, izan ere. Gogo batek, giza adimenak arina, astuna, horia, geldoa... eta beste adjektibo batzuk asmatzeaz batera, gauzei ezaugarri horiek erantsiko dizkien magia ere sortu zuen batera. Gauzetatik adjektiboak, nolakotasunak abstraktu bihurtzeko gauza bagara, aztiaren gaitasunaren jabe izango gara. Eta, jakina, botere hori geure burutik at erabiltzeko gogoia ere piztuko zaigu.

Halere, magiarekin legez, adjektiboa txarto erabil dezakegu eta munstroak sortu, izaki izugarri eta ikaragarriei bizi hatsa eman. Ilargia urdin egin dezakegu eta haren argia are beldurgarriago bihurtu. Horra hor, adjektiboan, Fantasiaren erresumaren hastapena.

Eta hona hemen, euskaraz, maitagarrien mundu berrasmatua. Erraz topatuko ditugu euskal mitologiaren aztarnak orriotan, buru apurra asko nekatu gabe. Sinesgarri eta hurbil sentituko ditugu paisaiak, pertsonaiak. Mundu borobil baina irekia utzi zigun ondare Tolkienek. Eratzunak bezain borobil, hango gaizkiaren bezain mugagabea.

Gizaki guztiak gara eleen magiaren jabe, baina denok ez dakigu magia hori gorpuzten, gauzatzen. Herri literaturak, zorionez, arbasoen magia utzi digu erromantzeetan, ipuinetan, saga zaharretan, folklolean, atsotizetan... Horietatik guztietatik edan zuen J. R. R. Tolkienek.

Irudiak sortzeko ahalmena eta hizkuntza. Horra hor bi indar ikaragarri, inoiz ez behar beste balioetsiak. Kontua, atzera ere, errealitatearen barne koherentzia da. Bestela esanda, artea, alegia, irudimena eta horren igalia lotuko dituen indarra. Gizartean, irakurle eta kritikari zenbaiten artean irudimena ondo hartzen da, gehiegizkoa ez den artean, alegia, erdeinuz fantasia huts deitzen duten eremura igarotzen ez den artean. Gure irakasle-idazlearen iritziz, fantasia artearen adierazpenik ia puruena litzateke. Jakina, fantasiak alde du kontu bat: ustekabekoa bera menperatzea. Eta hortxe ei dago horren ospe gabetzearen zergatikoa. Jende askok ez duelako onartzen inoren mendeko izaterik. Eta kontrako bidetik, horrexek ere azal

dezake zergatik hainbestearinoko arrakasta. Artea, amesgaiztoak, eldarnioak eta buru gaixotasunak zaku handi beraren barne. Irudimezko mundu sinesgarria, *Eratzunaren Elkartean* agertzen den legez, gogo ahalegin berezia, gaitasun ohiz kanpoko eskatzen du, unibertso hori koherente, ukigarri izan dadin. Azken buruan, zer eman digute liburuok? Narrazio hutsa, fabulaziorik puruena, inongo aitzakiarik behar ez duen kontaera.

Fantasiak hegazti gisa aska ditzake barnean eroaten ditugun korapilo eta joerak. Txoriak, gero, lore, harribitxi edo pizti bihurtuko dira. Baina hori beste kontakizun baterako gai da. Horiek libro uzten hasiz gero, arriskutsu bihurtuko gaitu. Askeago egingo gaituelako.

Julio Cortazarrek zioenez, kontua da fantastikotasuna zertan den zedarritzea. Zelakoa den azaltzea. Edo, zer ez den jakitea. Menturaz, bakoitzak bere baitan topatu beharko du fantasia zer den gutariko bakoitzarentzat. Fantasiaren sentipena topatzea da gakoa. Alfred Jarry-ri legez, beharbada Tolkienen mundua beretzat hartu dutenei axola die, batez ere, legeak barik, legearen, arauaren salbuespena. Salbuespena, ohikoa ez dena. Beti misterio halako baten barnean egoten dela sentitzea. Frodoren eta haren lagunaren ondoan betiko geratzeko guraria. Goibel sentitzea errealitate gordinera itzultzera-koan.

Fantastikoa, misteriotsua erakargarri dira ez zineak, literaturak eta beste arteek sortu dituztelako, gure barnean ondo erroturik daudelako baino. Gu geu gara fantasia, misterio. Tolkienek lan hauek eman arte narrazio fantastikorik berezkoena ipuina bazen ere, *Eratzunen Jaunaren* ondoren, saga luzeak izango dira fantasiaren etxe erosoak.

Liburuan erakarmen ikaragarria dute, ezbairik gabe, hizkuntza elementu batzuek, izen batzuen oihartzunek, hizkuntza asmatuek, poemek, kantek eta lelo modukoek. Hizkuntza gozamen zirrara bihurtzen da. Ulergarri egiten du gure pastoraletan edo Indiako *Mahabharata* edo izotz herrietako saga luzeen aurrean entzuleak eta irakurleak liluraturik egotea, orduak eta egunak ematea kontalariei edo antzezleei entzuten edo ikusten.

Esan gabe doa, C. S. Lewisen laguna izan zela, gai berak maite zituztenetik, nahiz eta hau jeloskor jarri zen lagunaren arrakastaren handia ikusita. Biek kontakizun iniziatiakoak eskaintzen zituzten,

nahiz eta J. R. R.-renak nagusientzako literatura inizatikoa baino, apika, erlijio edo filosofi literatura bilakatu. Kritikari batzuek, oraindik, "ezpata eta sorginkeria" genero ia baztergarria baino ez dela diote. Edo rol jokoetarako oinarri hutsa. Beharbada, halere, merezi ere merezi zuen euskaratzea.

Aspaldiko idazle batek esan zuenez, labea sutan ez badago, ez da kerik zerurantz igotzen: barrenean bihotza beterik ez dagonean, gauza gaitza da irakurtzea merezi duen ezer esatea. Esan dezagun, gutxien-gutxienik euskal bertsiio honek, kritikariak kritikari, merezi-mendu alpagarria duela, azken buruan, mundu hori euskaldunei eskaintzea da, euskara ere antzinako hizkera mitiko eta fantastikoen artean jartzea, hango lurraldean oihartzuna ekartzea. Eta ez da gutxi. Euskara *elfo* hizkera bihurtu digu Agustinek. Bejondeiola eta bejondeigulal